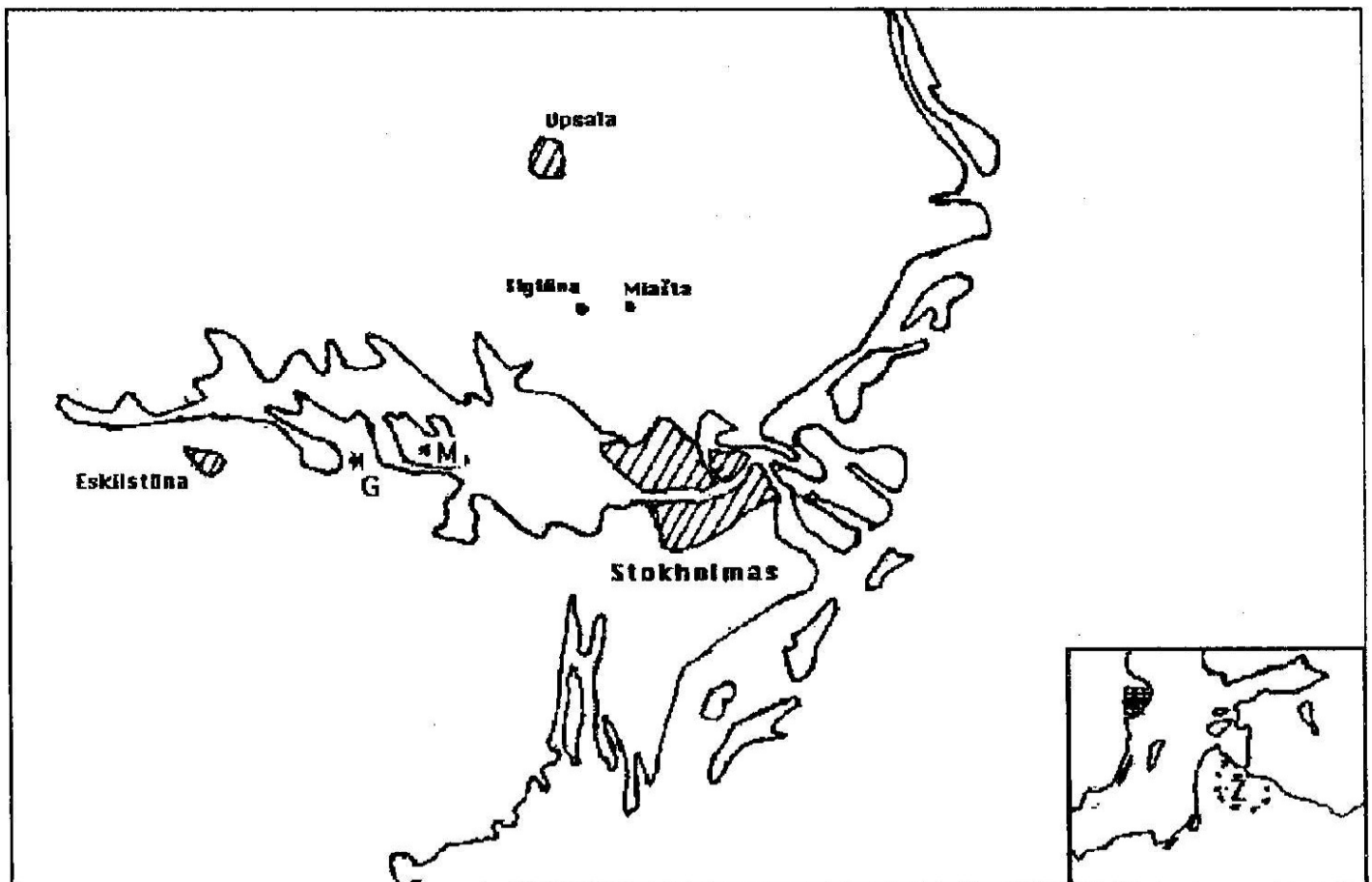

Alvydas BUTKUS

ŽIEMGALOS VARDAS SKANDINAVŲ RUNOMIS

Tarp pirmųjų šaltinių, kuriuose užfiksuotas Žiemgalos vardas, visada minimi skandinavų runomis XI a. išrašyti akmenys, rasti Švedijoje.

K. Būga minėjo vieną, vadinamąjį Mervalos akmenį (Būga 3, 252). J. Kabelkos „Baltų filologijos įvade“ minimi jau du akmenys: Gekstenos ir Nedervalo (Kabelka 1982, 74). Šiuos akmenis mini ir Z. Zinkevičius „Lietuvių kalbos istorijoje“, kur jie taip pat vadinami Gekstenos ir Nedervalo vardais (Zinkevičius 1984, 350). Abu akmenys yra pietryčių Švedijoje, pirmasis už 50 km, antrasis už 65 km į vakarus nuo Stokholmo (žr. 1 pav.).

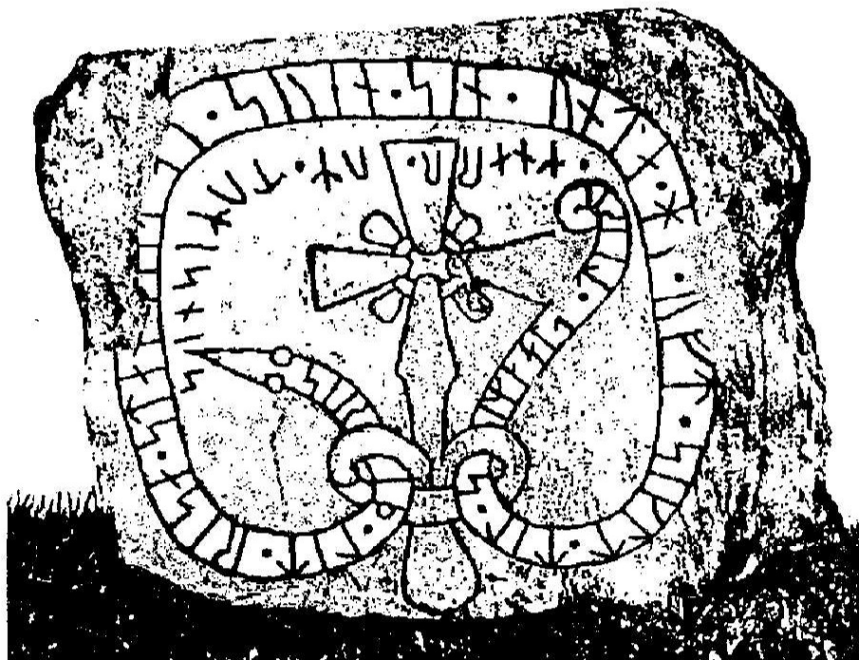

1 pav. Mervalos (M) ir Gioko (G) akmenų buvimo vietos; Ž – senoji Žiemgala.

Yra ir trečiasis įrašas, Lietuvoje gal net nežinomas. Tai vadinamoji Sigtūnos svarstyklių dėžutė.

Visi trys atvejai, ypač du paskutiniai, yra tikslintini. Padarysiu tai iš eilės.

1. Mėrvalos akmuo. Lietuvių literatūroje dabar vartojamas iškraipytas vietovės pavadinimas *Nedervalas*. Švediškai šis kaimavardis rašomas *Mervalla* (tariama *Mēr-
vala*), todėl ir akmenį, esantį to kaimo laukuose, reikia vadinti *Mėrvalos*, ne *Nedervalo*, vardu.

2 pav. Mėrvalos akmuo. Žodis *simkala* prasideda priešais dešiniąją kilpą, pro kurią lenda gyvatės uodega.

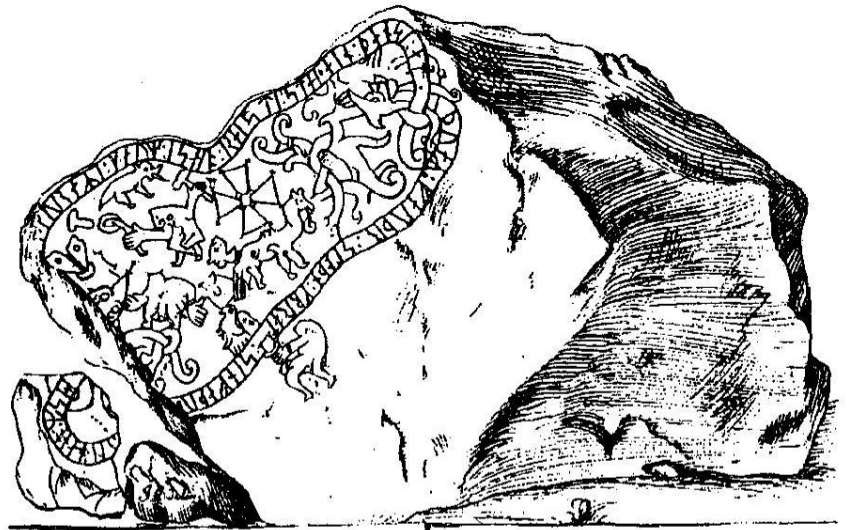
ne visai aiškios, todėl ankstesni švedų runologai yra paspėlioję kraštavardžio formas: *simklea*, *simkali* (Brate 1924-36, 174).

2. Gioko akmuo. Švediškai jis vadinamas *Göksten*, žymėtoji forma *Gökstenen*. Kadangi *sten* švedų kalba reiškia akmenį, vadinti jį *Geksteno akmeniu* nelabai logiška.

Palyginti su Mėrvalos akmeniu Gioko akmuo tikras milžinas: jo aukštis apie 3 m, plotis maždaug 5 m, o apimtis palei žemę net 13 m. Didžiausia mįslė yra jo įrašas. J. Kabelka pateikia tokį įrašo vertimą: „Gumos sūnus Roaras pastatė šį akmenį Slodės tėvo Audaro, kuris dalijęs auksą (Žiemgaloje (*o Sæimgalum*)), atminimui“ (žr. min. veik.). Z. Zinkevičius rėmėsi J. Kabelkos vertimu, o kuo rėmėsi J. Kabelka, neaišku. Mat įrašas išverstas ne visas ir ne visai tiksliai. Taip pat neaišku, iš kur atsirado forma *o Sæimgalum*, nes įrašė jos nėra.

Transliteruotas Gioko akmens įrašas atrodo taip: **ruar: kuma: son: raisti: stain: pansa: at.upar: faupr (arba fapur): slopa: ak: abtr: sin: fapu[r] [k]uli: han o: msi** „Roaras, Gumės sūnus, pastatė šį akmenį Audarui, Slodės tėvui, ir savo tėvui. Auksą jis Žiem...“ (Brate 1891, 214). Kraštavardis *Žiemgala* Gioko akme-

nyje yra nuspėtas. E. Brotės manymu, įrašo pabaiga galėjusi būti tokia: [kalum: skifti] „...galoje dalijo“. Tokia teksto interpretuotė, cituojama iš knygos į knygą, pasiekė ir mūsų laikus, tačiau dabartiniai švedų runologai į ją žiūri gana skeptiškai. Mat šis spėjimas labai ginčytinas, nes trys paskutiniai žodžiai yra ne pačiame akmenyje, o jo skeveldroje (žr. 3 pav.). Ji atskilo, matyt, seniai, nes XVII a. knygoje Gioko akmuo piešiamas jau su atskilusia dalimi (plg. Brate 1924–36, 309). Toje skeveldroje net šaknis *Žiem-* yra hipotetiška. Mat vietoje laukiamo *sim-* yra *msi-*; toliau įrašas nutrūksta. Spėjimas, kad tai vis dėlto gali būti šaknis *sim-*, yra gana pagrįstas, nes atveju, kai runos būna sukeistos ar praleistos, esama nemažai. Bet šiaip ar taip tai tik spėjimas.

3 pav. Gioko akmuo.

O štai žodis „dalijo“ tikrai iš piršto laužtas, nes tekste jo išvis nėra!

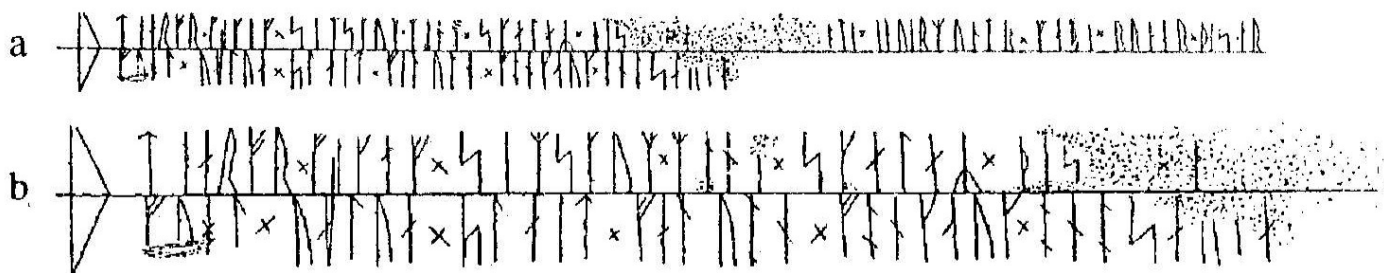
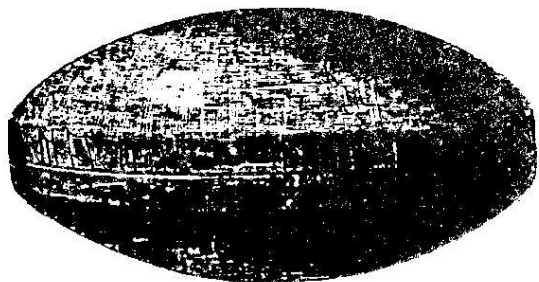
3. Sigtūnos svarstyklių dėžutė. Sigtūna yra buvęs senas Švedijos prekybos centras pusiaukelėje tarp Stokholmo ir Upsalos. Iki 1187 m. ji buvo Švedijos sostinė, dėl pagonių (spėjama, kuršių) nusiaubimo perkelta į Stokholmą (Rusmanis 1993, 228). Sigtūnoje ir buvo rasta 10 cm skersmens apskrita, viršuje ir apačioje išgaubta dėžutė, kurioje laikytos svarstyklėlės auksui ar sidabruui sverti. Tokių svarstyklėlių Švedijoje rasta per šimtą; Sigtūnos dėžutė buvusi tuščia. Dėžutės pakraščiuose įbrėžtas toks tekstas: **tiarfrxfik afxsimskumxmaņixskalarxpis[ar] /.../ inuirmuntrxfapix runarxpisar** „Djavras gavo šias svarstykles iš žemgaliečio (ar sembiečio? – A. B.) /.../ O Viarmundas įbrėžė šias runas“ (Friesen, 1912, 8; žr. 4 pav.). Čia vėlgi matom šaknį *sim-*, bet švedų runologai ją vienodai sieja tiek su Žiemgala, tiek su Semba, senųjų prūsų kraštu (Friesen 1912, 10–11; Jansson 1987, 56).

Taigi iš trijų minėtų Žiemgalos vardo įrašų tikriausias yra Mėrvalos akmens įrašas. Kiti du, ypač antrasis, nepatikimi.

Netikslumų yra ir švedų darbuose. Kraštavardį *Žiemgala* (švediškai *Semgallen*) švedai etimologizuoja „žema žemė“ (Jansson 1987, 52), nors baltistų seniai įrodyta, jog ši etimologija yra nauja, atsiradusi dėl latviškos šio kraštavardžio formos *Zemgale* įtakos; senoji etimologija yra „žiemų galas, šiaurinis kraštas“ (etimologi-

jos transformaciją ir jos priežastis žr. Endzelīns 1951, 8; Zinkevičius 1984, 350–351).*

Švedų runologai nenuoseklūs ir transkribuodami šaknį *sim-*. Tas pats Ērikas Brotē (Brate) Mėrvalos akmenis įrašą *simkala* fonetiškai transkribuoja *Sæimgala*, o Gioko akmenis *msi-* (spėjamąjį *sim-*) – jau *Semgala*. Sigtūnos svarstyklių *simskum* Oto fon Friesenas (Friesen), Ērikas Brotē (Brate) ir Svenas Jansonas (Jansson) fonetiškai pateikia *semskum* (todėl su Semba ir gretinama). Tokia šių vardų transkripcija išliko iki mūsų dienų. Minėtąjį ne-

4 pav. Sigtūnos svarstyklių dėžutė (1/2 natūralaus dydžio). a) visas įrašas (1/2 natūralaus dydžio); b) įrašo pradžia (natūralaus dydžio).

vienodumą švedai aiškina, jog transkribuojant runomis užrašytus nešvediškus ir apskritai neskandinaviškus žodžius, labai daug vietos lieka interpretacijai. Kodėl?

Pasirodo, dvibalsį *ei* skandinavai dažniausiai žymėdavę runomis, kurios atitiktų lotyniškas raides *ai* arba *a*, rečiau *i*. O runa *i* galėjo reikšti garsus *i*, *e*, *æ*, *ai*, *ei* ir *æi* (plg. Elliott 1959, 24). Kaip bebūtų gaila, bet du paskutiniai atvejai, taip reikalingi mūsų *Žiem-* (ne *Žem-*!) šakniai rekonstruoti, yra gana reti.

Visi trys įrašai datuojami XI amžiumi. Tais laikais skandinavai jau buvo supaprastinę raštą nuo 24 iki 16–kos runų; tai įvyko maždaug 800 m. po Kr. Vadinasi, ta pačia runa būdavo žymimi keli skirtingi garsai, kad raštą galėtų skaityti įvairių tarmių atstovai. Tad sakyti, jog runų įrašai liudija šaknį *Žiem-*, mes tvirtai negalim, nes tų laikų runraščiai buvo labai nutolę nuo fonetinio rašto.

Neabejotinai šaknį *Žiem-*, tiksliau *Žeim-*, užfiksavo tik Yngvaro saga, kur įrašyta *Seimgaler* (Olson 1912, 10). Šis įrašas guodžia, kad gal ir runomis užrašytąjį kraštavardį *simkala* galėtume transkribuoti **Žeimgala*.

* Beje, naujesniąją kilmę fiksuoja ir latvių liaudies dainos. K. Miülenbacho „Latvių-vokiečių kalbų žodyne“ pirmoji žodžio *zemgalietis* reikšmė apibrėžiama taip: *jem.*, *der zemes galā wohnt: tuo aizvedu zemgalieši pašā zemes galiņā* („jā išvežē žemgaliečiai pačian žemės pakraštīn“) (Mühlenbachs 1932).

Mano suminėti netikslumai yra dar vienas pavyzdys, kaip kenkia mokslui tautų izoliacija, negalėjimas prieiti prie pirminių šaltinių. Dabar, kai geležinės uždangos nebeliko, turėtų išnykti ir panašaus pobūdžio klaidos. Kartu aš norėčiau kiek atvė-sinti tuos mūsų romantikus, kurie vos ne kiekvieną seną įbrėžimą Lietuvos akmeny-se laiko runraščiu ir skaito jį, kaip jiems patogiau.

THE NAME OF *SEMIGALLIA* IN OLD SCANDINAVIAN RUNIC INSCRIPTIONS

Summary

There is two rune stones in eastern Middle Sweden, in which the name *Semigallia* (*simkala*) is inscripted. They are known as *Mervalla stone* and *Gökstone*.

So far in Lithuanian linguistic literature we have an evidently wrong interpretation of the Swedish place-names mentioned. The contents of the inscription of the *Gökstone* is comprehended mistakenly as well. It might be as follows: „Roar, son of Gume, put up this stone for Audar, Slode's father, and for his own father. He [*distributed*] gold in Sem[*igallia*]“. In this stone, however, there are only three runes (by the way, *msi-* instead of *sim-*), which are considered to be the beginning of the name *Semigallia*. Thus because of the lack of the whole word such a consideration is rather doubtful.

Besides, there is also a box of the so-called *Sigtuna scales* with an inscription, informing us that „Djavr got these scales from a man who is from Samland“ (or „*Semgallen*“; in runes *af simskun mani*).

We are not sure about the phonetical value of the root *sim-* because the rune *i* might mean not only the diphthongs *ei* or *ai* but (more frequently) the vowels *i*, *e*.

In Swedish linguistic literature the word *Semgallen* is thought to mean „the low land“. Nevertheless, according to the baltists the etymology of this word might be „the northern land“ or „the land to the North“.

Literatūra

- Brate 1891 – Brate E., Bugge S. Runverser. Stockholm, 1891.
Brate 1924-36 – Brate E., Wessén E. Södermanlands runinskrifter. Stockholm, 1924–36. B. 3.
Būga 3 – Būga K. Rinkiniai raštai. Vilnius, 1961. T. 3.
Friesen 1912 – Friesen O. Runinskrifterna på en koppardosa, funen i Sigtuna // Fornvännen. No. 7. Sid. 6–19.
Elliott 1959 – Ralph W. V. Elliott, M. A. Runes: An introduction. Manchester, 1959.
Endzelīns 1951 – Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. Rīga, 1951.
Jansson 1987 – Jansson S. B. F. Runes in Sweden. Stockholm, 1987.
Kabelka 1982 – Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. Vilnius, 1982.
Mühlenbachs 1932 – Mühlenbahs K. Lettisch-deutsches Wörterbuch. Redigiert, ergänzt und abgeschlossen von J. Endzelin. Riga, 1932. Bd. 1–4.
Olson 1912 – Olson E. Yngvars saga vídforla /.../ København, 1912.
Rusmanis 1993 – Rusmanis S., Viks I. Kurzeme. Rīga 1993.
Zinkevičius 1984 – Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. Vilnius, 1984. T. 1.